

УДК 930. 1 (09) (477)

Микола Стопчак

АГРАРНА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ УНР: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті комплексно проаналізована література радянського періоду щодо основних напрямків та підсумків діяльності Директорії УНР з розв'язання аграрного питання під час Української революції 1917–1921 рр., охарактеризовані методологічні підходи радянської історіографії до висвітлення цієї теми.

Ключові слова: радянська історіографія, Директорія УНР, аграрна політика, земельна реформа, селянство.

В умовах сучасної України аграрна проблема, як і в роки Визвольних змагань 1917–1921 рр., продовжує стояти на порядку денному, не знаходячи належного теоретичного і ефективного практичного розв'язання. Різновекторні політичні сили ведуть гостру ідеологічну боротьбу з питання про шляхи розв'язання аграрної проблеми, особливо такого її аспекту як власність на землю. Свідченням цього стали жорсткі баталії у Верховній Раді України, які завершилися рішенням продовжити мораторій на продаж землі у державі до 1 січня 2016 р.

Визначаючи шляхи розв'язання цієї важливої проблеми, сучасним керівникам України не слід нехтувати досвідом її вирішення (нехай і не зовсім вдалим) у попередні історичні періоди, зокрема у період Директорії УНР. Адже невдача Директорії у розв'язанні аграрної проблеми, на думку багатьох істориків, в значній мірі зумовила загальну поразку Української революції. Врахування досвіду Директорії у реформуванні аграрної сфери допоможе не лише зрозуміти багато аспектів національної і соціальної боротьби українського народу в революційну добу 1917–1921 рр., а й уникнути небажаних прорахунків.

Варто зазначити, що за роки незалежності вітчизняними істориками створено чимало узагальнюючих і монографічних праць, брошур, статей, захищено низку кандидатських і докторських дисертацій, присвячених Українській революції 1917–1921 рр., у яких, поряд з іншими проблемами, розглядаються й різноманітні аспекти аграрної політики Директорії УНР. Проте, їх аналіз засвідчує, що попри значне просування у дослідженні зазначеної теми, мають певною мірою місце спроби запозичувати з радянської історичної науки і обстоювати застарілі ідеологічні штампи при оцінці цієї політики, її результатів та наслідків. Це призводить до появи неадекватних історичним реаліям висновків. Звідси випливає необхідність наукового історіографічного осмислення методологічних підходів радянських істориків до висвітлення діяльності Директорії УНР по реформуванню аграрної сфери.

У сучасній вітчизняній науці відсутні праці, які б комплексно аналізували публікації радянських авторів, присвячені зазначеній проблемі. Як правило, вітчизняні фахівці обмежуються у своїх монографіях, статтях, дисертаціях короткими історіографічними сюжетами, у яких, з одного боку, констатують певні досягнення радянських істориків при висвітленні аграрної політики Директорії УНР, зокрема, залучення ними цінного, часто унікального, фактологічного матеріалу, з іншого – резюмують крайній суб'єктивізм радянських дослідників, наголошують, що вони, з огляду на ідеологічний контроль КПРС, все ж не змогли створити праці, які б без упередження висвітлили окреслену проблему [1]. Недостатнє вивчення теми в сучасній вітчизняній історіографії зумовило її вибір об'єктом наукового аналізу. Автор поставив за мету комплексно проаналізувати науковий доробок радянських

істориків з проблеми аграрної політики Директорії УНР та з'ясувати основні тенденції і складові концепції радянської історіографії із зазначеної теми.

Радянські історики, звісно, не могли ставити і не ставили завдання досліджувати соціально-економічну політику “буржуазно-націоналістичних” державних утворень, зокрема доби Директорії. Головна увага зверталась на пропаганду соціально-економічного курсу більшовиків, вихваляння його здобутків. Тому в радянській історіографії практично відсутні спеціальні праці, в яких досліджувалися б такі важливі складові економічної політики українських національних урядів, як фінансова діяльність, промислова політика, розвиток торгівлі, а також, тісно пов'язані зі здійсненням економічного курсу, напрями соціальної політики – боротьба з безробіттям, поліпшення умов праці, розв'язання житлової проблеми, покращення системи охорони здоров'я тощо. Разом з тим, деякі проблеми соціально-економічного розвитку України, що були предметом особливо гострої боротьби між більшовиками та національно-державницькими силами в добу Директорії, спричинили значну увагу до них радянських істориків. Це, перш за все, стосується аграрної політики Директорії.

Компартійне керівництво СРСР завжди наголошувало на тому, що розв'язання аграрного питання є одним із найважливіших його завдань. Тому радянська історична наука протягом більш як 70-річного її існування присвятила аграрно-селянському питанню сотні статей, десятки монографій та узагальнюючих праць. У радянській історіографії з цієї проблеми можна виділити три етапи. Перший з них охоплює 20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст. Більшість праць цього етапу, написані безпосередніми учасниками тогочасних подій із позицій більшовицької ідеології, носять узагальнюючий характер, аграрна проблема в них розглядається в контексті широкого кола питань політичної та соціально-економічної історії Української революції. Спеціальні ж праці, присвячені аналізу аграрної політики українських національних урядів у роки революції, в цей період відсутні. Лише окремі її аспекти, переважно економіко-статистичного характеру, висвітлені в працях В. Качинського [2], В. Якиманського [3], Г. Клуного [4], Т. Каретнікової [5]. У цілому, роботи з аграрного питання 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. можна характеризувати як відносно об'єктивні. Як слушно зауважує сучасний дослідник цього питання І. Кудлай, “майже всі вони відзначались тенденційною оцінкою фактів, але до прямої фальсифікації історичних подій справа не дійшла” [6, с. 80].

Другий етап припадає на 30-і – початок 50-х рр. ХХ ст., коли радянські історики майже припиняють досліджувати аграрну політику українських урядів у 1917–1920 рр. Виходячи з партійних настанов, радянська історична наука зосереджується головним чином на проблемах революційного руху українського селянства, тактики більшовиків за привернення селянських мас на бік радянської влади. Аграрна політика Директорії якщо і згадується, то лише в контексті дослідження вищезазначених проблем, характеризується як виключно ворожа селянству. Прикладом такого підходу є праця А. Лихолата [7]. З його точки зору, Директорія зовсім не збиралась реформувати аграрну сферу в інтересах селянства. Її головна мета полягала в створенні армії, що повинна була зберегти недоторканим існуючий буржуазний лад. Селянство ж їй було потрібне для розбудови збройних сил буржуазно-націоналістичної контрреволюції, відповідно й усі заходи Директорії в аграрній сфері розглядались автором виключно як спосіб залучення селян на свій бік [7, с. 43].

Загалом, у роботах А. Лихолата відсутній будь-який аналіз законодавчих ініціатив Директорії після її приходу до влади, проігнорована діяльність її урядів з метою пошуку шляхів розв'язання аграрного питання. Такі ж підходи притаманні й іншим працям 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст., що торкаються аграрної проблеми, зокрема І. Кулика [8] та Ю. Кондуфора [9]. Зрозуміло, що

після розгрому історичної школи 20-х рр. ХХ ст., в умовах постійних політичних репресій, розраховувати на серйозне дослідження аграрної політики Директорії не доводилось.

Середина 50-х – 80-і рр. ХХ ст. становить третій період розробки радянською історіографією досліджуваної проблеми. Історіографічні дослідження цього періоду здійснювались на тлі “хрущовської відлиги”, що відкривало перед радянськими істориками можливість відходу від одномірних ідеологічних оцінок історичного минулого. З’являється інтерес до проблем Директорії, в т.ч. і її аграрної політики. Одним із перших цієї теми торкнувся І. Рибалка у своїй монографії “Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.)” [10]. Проте, її автор ще не відійшов від ідеологічних кліше про “буржуазно-куркульську” природу Директорії, і стверджує, що вона не внесла істотних змін в аграрний лад України [10, с. 27]. Аналіз аграрного законодавства урядів Директорії, їх практична діяльність із втілення цього законодавства в життя в праці відсутні, кількома рядками вона характеризується як примітивна і некомпетентна [10, с. 160].

У такому ж ключі були написані праці інших авторів кінця 50-х – початку 70-х рр. ХХ ст., зокрема, Ю. Кондуфора [11], М. Супруненко [12].

Зміст праць радянських авторів із досліджуваної проблеми визначали узагальнюючі видання фундаментального характеру, що відображали офіційні погляди комуністичної партії. Вони містили вкрай суб’єктивні оцінки всіх ключових подій української історії, якими мусили керуватися дослідники. Тому в працях багатьох істориків переважали штампи про антинародну земельну політику Директорії, яку селяни нібито не могли розпізнати через свою політичну наївність. Прикладом таких узагальнюючих праць є “Історія селянства Української РСР” [13], а також тритомний збірник документів і матеріалів “Громадянська війна на Україні”, що вийшов друком у 1967 р. [14].

У 70-х – 80-х рр. ХХ ст., що ввійшли в історію як період “застою”, умови для дослідницької праці радянських істориків погіршились. У цей час ідеологічна боротьба проти т.зв. українського буржуазного націоналізму, інакомислення, зарубіжних дослідників висувається компартією як першочергове завдання. Під ідеологічним тиском в історичних дослідженнях стався відступ на позиції, по суті, сталінських концепцій 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст. [15] Це стосується і досліджуваної проблеми. Оцінки діяльності Директорії в аграрній сфері стають ще жорсткішими. Прикладом цього є праця Р. Ляха “Розв’язання аграрного питання на Україні” (1917–1923 рр.), що вийшла друком у 1975 р. [16]. Присвятивши аграрній політиці Директорії всього 40 рядків, автор, однак, робить категоричний висновок щодо її суті: “Отже, збереження куркульського і промислово-торговельного землеволодіння, охорона прав і майна великих власників, особливо іноземних – такою була політика Директорії” [16, с. 37].

Узагальнюючі праці з історії України, видані у 70–80-ті рр., продовжували ще жорсткіше тиражувати вже неодноразово повторювані в минулому ідеологами компартії оцінки діяльності Директорії, в т.ч. й аграрній сфері. Це, зокрема, стосується 5-го тому восьмитомної “Історії Української РСР” (1977 р.) [17], енциклопедичного словника “Великий Жовтень і громадянська війна на Україні” [18] та узагальнюючої праці “Великий Жовтень і Україна” [19], що вийшли до 70-річчя Жовтневої революції 1917 р. Остання праця характеризує селянство як виключно соціалістично налаштоване, яке саме в партії вбачало головного виразника своїх соціально-економічних інтересів і під її керівництвом в роки революції боролось проти “буржуазно-націоналістичних угруповань”, до яких відносилась і “петлюрівська Директорія” [19, с. 41, 42]. Водночас, варто зауважити, що в перебудовчий період окремі українські історики навіть в умовах ідеологічного тиску намагались, хоч і обережно, говорити про реальну економічну й політичну

ситуацію в українському селі в роки Української революції, помилки, яких припустилась радянська влада в здійсненні аграрних перетворень. Це, в першу чергу, стосується праць Ю. Терещенка [20], В. Верстюка [21], С. Кульчицького [22]. Проте, кардинальних змін у вивченні аграрної політики нерадянських урядів у роки революції, в т.ч. й добу Директорії, до проголошення незалежності України не відбулось. Як приклад – монографія І. Хміля “Аграрні перетворення на Україні (1917–1920)”, надрукована в 1990 р. [23]. Деякі дослідники, зокрема Н. Ковальова, характеризують її як спробу відмовитись від старих ідеологічних догм при вивченні аграрних проблем Української революції [24, с. 8]. Аналіз зазначеної праці, на нашу думку, не дає для цього достатніх підстав. Директорія в праці лише згадується як утворення, що заважало будувати соціалізм. Левова частка матеріалу присвячена висвітленню боротьби більшовиків за селянські маси в роки революції, спираючись на рішення III з’їзду КП(б)У та III Всеукраїнського з’їзду Рад. Навряд чи можна віднести до новаторських як ідеї І. Хміля про правильність рішень цих з’їздів в аграрній сфері з точки зору перспектив соціалістичного будівництва, так і тези про недосвідчені місцеві кадри, що надто поспішали насаджувати колективні господарства на селі [23, с. 13, 20]. Не додають праці новизни й науковості й інші моменти. Будучи надрукованою за рік до краху Радянського Союзу, коли стало зрозуміло, що він відверто програв змагання в економічній сфері Заходу, праця містить висновок про те, що й надалі основою аграрної політики Радянської держави мають бути рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1989 р.), а ідеологічним підґрунтям цієї політики – вчення марксизму-ленінізму [23, с. 3, 9].

Здійснений аналіз радянської історіографії з досліджуваної теми дає можливість зробити певні висновки. Радянські історики дослідили певний спектр питань, прямо чи опосередковано пов’язаних з аграрною політикою Директорії. Позитивним моментом їхніх праць є залучення ними значного фактологічного матеріалу, що давало змогу повніше показати гостроту аграрної проблеми в Україні в період революції 1917–1921 рр., причини незадоволення основної маси селянства існуючою системою землеволодіння. Проте, радянські історики діяли в умовах жорстких ідеологічних обмежень, у своїх дослідженнях вони спирались виключно на марксистську методологію, що не могло не позначитись на науковій повноті, цілісності сприйняття досліджуваної проблеми, а, отже, й на її об’єктивній інтерпретації. Аграрна політика Директорії не стала для них предметом спеціального дослідження, а оцінки окремих її законодавчих актів в аграрній сфері не вийшли за межі усталених ідеологічних догм.

Список використаних джерел

1. *Васковський Р. Ю.* Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Р. Ю. Васковський. – Д., 1999. – 20 с.; Земзюліна Н. І. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр.: (історіографія проблеми) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Н. І. Земзюліна. – К., 1998. – 16 с.; Капелюшний В. П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): історіографія : автореф. дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. П. Капелюшний. – К., 2004. – 46 с.; Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Н. А. Ковальова. – Д., 1999. – 18 с.; Кудлай І. А. Селянський повстанський рух в Україні. Рік 1919 : до проблеми національно-політичної орієнтації : (історіографічний нарис) / І. А. Кудлай // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К., 2001. – № 5. – С. 224–239. – (Історія, економіка, філософія); Лозовий В. С. Аграрна політика Директорії УНР / В. С. Лозовий // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 68–76; його ж. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень–листопад 1919 року): автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. С. Лозовий. – К., 1998. – 19 с.; Яблонський В. М. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. М. Яблонський. – К., 1998. – 20 с.

2. *Качинский В.* Очерки аграрной революции на Украине : в 2 вып. / В. Качинский. – Х. : Держвидав України, 1922. – Вып. 1. – 106 с. 3. *Якиманский В.* К итогам аграрной революции в Украине: по данным анкетного обследования 1923 года / В. Якиманский. – Х. : ЦСУ УССР, 1924. – 35 с. 4. *Клуний Г.* В боротьбі за селянство: земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні / Г. Клуний. – Х. : Радянський селянин, 1926. – 180 с. 5. *Каретнікова Т.* Аграрна революція на Україні / Т. Каретнікова // Більшовик України. – 1927. – № 10. – С. 44–51. 6. *Кудлай І. А.* Українське селянство в боротьбі проти економічної політики радянської влади (1919 – початок 1921 рр.). До історіографії проблеми // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К., 1998. – Вип. 2. – С. 80. – (Історія, економіка, філософія). 7. *Лихолат А. В.* Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. В. Лихолат. – М. : Госполитиздат, 1949. – 216 с. 8. *Кулик І.* Боротьба робітників і селян за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (1917–1920) / І. Кулик. – К. : Укрполітвидав, 1947. – 31 с. 9. *Кондуфор Ю. Ю.* Робітничі продовольчі загопи в Україні в 1919 році / Ю. Ю. Кондуфор. – Х. : Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1953. – 103 с. 10. *Рибалка І. К.* Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.) / І. К. Рибалка. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1967. – 192 с. 11. *Кондуфор Ю. Ю.* Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны : (в ходе проведения продовольств. политики 1918–1920 гг.) / Ю. Ю. Кондуфор. – К. : Наук. думка, 1964. – 263 с. 12. *Супруненко Н. И.* Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918–1920) / Н. И. Супруненко. – М. : Наука, 1966. – 455 с. 13. *Історія селянства Української РСР* : у 2 т. – Т. 2 : Від Великого Жовтня до наших днів / І. І. Компанієць (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1967. – 534 с. 14. *Гражданская война на Украине. 1918–1920.* Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. – К., 1967. 15. *Білян П. Я.* Історіографія Української революції 1917 – початку 1918 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / П. Я. Білян. – Л., 2001. – 18 с. 16. *Лях Р. Д.* Розв’язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.) / Р. Д. Лях. – К. ; Донецьк : Вища школа, 1975. – 120 с. 17. *Історія Української РСР* : У 8 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 5. – 692 с. 18. *Великий Жовтень і громадянська війна на Україні.* Енциклопедичний довідник / Відповід. ред. І. Ф. Курас. – К. : Головна редакція УРЕ, 1987. – 632 с. 19. *Великий Жовтень і Україна* / авт. кол. Л. Г. Мельник (кер.), Ю. Ю. Кондуфор, Ю. М. Гамрецький та ін. – К. : Політвидав України, 1987. – 350 с. 20. *Терещенко Ю. И.* Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине : очерк истории экономической политики (1917–1920) / Ю. И. Терещенко. – К. : Наукова думка, 1986. – 255 с. 21. *Верстюк В.* Внутренний фронт : стратегия и тактика борьбы / В. Верстюк // Украина в 1917–1921 гг.: некоторые проблемы истории : сборник научных трудов. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 102–172. 22. *Кульчицкий С. В.* Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР / С. В. Кульчицкий, С. Р. Лях, В. И. Марочко. – К. : Наукова думка, 1988. – 178 с. 23. *Хмель И. В.* Аграрные преобразования на Украине 1917–1920 гг. / И. В. Хмель. – К. : Наукова думка, 1990. – 240 с. 24. *Ковальова Н. А.* Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Н. А. Ковальова. – Д., 1999. – 18 с.

Николай Стопчак

АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА ДИРЕКТОРИИ УНР: ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье проанализирована литература советского периода, касающаяся основных направлений и итогов деятельности Директории УНР с целью разрешения аграрной проблемы в ходе Украинской революции 1917–1921 гг., охарактеризованы методологические подходы советской историографии к освещению этой темы.

Ключевые слова: советская историография, Директория УНР, аграрная политика, земельная реформа, крестьянство.

Mykola Stopchak

**THE UNR DIRECTORY AGRICULTURAL POLICY: SOVIET HISTORIOGRAPHY
INTERPRETATIONS**

The article is dedicated to the complex analysis of the main directions and results of activities to address the agricultural problem in the Ukrainian Revolution 1917–1921 in Soviet literature. The methodological approaches of Soviet historiography to coverage this issue are described in the article.

Key words: Soviet historiography, the UNR Directory, agricultural policy, agrarian reform, peasants.